Перший – це не стільки почесно, скільки відповідально

(нотатки з книги спогадів)

**Володимир ЧОРНИЙ,
Тимчасовий Повірений
у справах України
в Латвійській Республіці
(1993-1997 рр.)**

Сімнадцятого вересня 1991 р. я був у складі делегації на сесії Генеральної Асамблеї ООН, де Україна проголосувала за вступ Латвії до цієї всесвітньої організації, а 12 лютого 1992 р. ми в Києві приймали Міністра закордонних справ Яніса Юрканса, у ході візиту якого Латвія встановила з Україною дипломатичні відносини.

Після доволі непростих організаційних заходів і переговорів передова група українського посольства 22 червня 1993 р. зрештою приступила до роботи (наступним невдовзі було посольство в Литві, а згодом – Естонії).

Варто зазначити, що латвійські офіційні особи максимально сприяли нам. Це було винятково важливо, оскільки паралельно з представницько-політичною діяльністю ми змушені були невідкладно зайнятися реконструкцією та пристосуванням погромленої колишньої «резиденції» військкомату та поліції під дипломатичну установу. Обрали цю споруду в мальовничому центрі латвійської столиці, на бульварі Калпака, 3, навпроти парку і Будинку Конгресів, як один із кращих запропонованих варіантів. Неподалік – історичний сусід – російське представництво, а після нас тут з'явилося ще кілька іноземних посольств. Будівництво (найстрашніше, що може бути для обмеженого в коштах колективу, та ще й за умов відсутності затвердженого проекту та постійного працівника, відповідального за цю ділянку роботи) тривало довго та з багатьма перешкодами. І все ж ми спромоглися 24 травня 1995 р. в рамках державного візиту Президента України офіційно відкрити посольство. Уперше в практиці української дипломатії урочистості відбулися за участю двох президентів – Леоніда Кучми та президента країни перебування, шановного Гунтіса Улманіса.

До речі, вважав і вважаю сильним ходом балтійських друзів після розпаду СРСР саме відновлення, а не новопроголошення незалежності. В Україні це не вдалося, але я намагався в кольористиці й оздобленні будинку ненав'язливо впровадити історичні українські мотиви в їхній динаміці від козацьких до наших днів (у представницьких залах, віконних вітражах, дверних орнаментах). Дуже допоміг Олекса Краснов, єдиний відомий мені в Ризі вітражист із львівським дипломом, завдяки таланту якого вдалося прописати в посольстві традиційну народну символіку. Варто згадати й го-

Урочисте підняття Державного прапора України 24 травня 1995 р. під час офіційного відкриття посольства. *Зліва* – представники громадськості, дипломатичного корпусу, латвійські та українські журналісти

ловного будівельника – інженера Сергія Калайду, який виніс на своїх плечах тягар неймовірної кількості труднощів.

Із перших днів роботи посольства ми зіткнулися з такою дуже непростою проблемою, як українсько-українські відносини. Тобто, стосунки української держави із зарубіжними українцями. Ніколи вони не були цілком адекватними ані потребам діаспори, ані державотворчим інтересам України. У радянський час заважала ідеологія, а зі здобуттям самостійності – фінансові злидні та переляк владоможців перед активністю і наростаючими вимогами «іноземців». В умовах Латвії це ускладнювалося ще й проблемами з натуралізацією українців, дискримінаційним статусом негромадян, накопиченням консульських і візових недоладностей. А йшлося про понад 80 тис. вихідців з України (за переписом 1989 р., тобто до розпаду СРСР – понад 92 тис.).

Із часом ми переконувалися, що покладатися треба тільки на власні сили та цілеспрямовану, поетапну роботу з владними структурами в Ризі та Києві. Набравшись терпіння, уважно вислуховували образливі нарікання земляків-друзів і недругів, пережили навіть пікетування посольства. А тим часом «бомбили» керівництво різноманітними пропозиціями, поступово, послідовно, день за днем поліпшуючи ситуацію. Врешті навіть «Русская газета» (15.02.1997), незадовго до завершення моєї дипломатичної місії, констатувала, що завдяки зусиллям посольства МЗС України встановило низку пільг для відвідання етнічної батьківщини латвійськими українцями. Це безплатні в'їзні візи ветеранам війни та праці, інвалідам, пільгові – пенсіонерам, студентам, учням тощо. І що це «найвищий рівень пільгового сприяння діаспорі серед усіх посольств, акредитованих у Латвії, за винятком, либонь, російського». Додам, що все це стосувалось і громадян, і негромадян. Від сплати консульських зборів звільнялися також ліквідатори чорнобильської аварії, особи, які виїжджали в Україну у зв'язку зі смертю чи хворобою близьких людей по телеграмі, з метою відвідання могил родичів.

Нелегким був і клубок питань, пов'язаних із колишніми військовослужбовцями Радянської (згодом – російської) армії при виході на пенсію чи виїзді в Україну. Це був один із болючих подразників, оскільки торкався трьох країн – країни проживання (Латвія), країни в'їзду (Україна) і країни-правонаступниці СРСР (Росія). Україна не була стороною переговорів про вивід російських військ, а переговорники, на жаль, питання третіх сторін обійшли повністю. Отже, формально, як нам говорили, це було не наше питання. Але ж це були українці, або вихідці з України! Треба віддати належне російським ліквідаційним службам, які за всіх негараздів забезпечували певну організаційну культуру в цих справах. Коли Тимчасовий Уповноважений РФ генерал-полковник Майоров Леонід Сергійович (раніше – командуючий Північно-Західною групою військ) показав мені спеціальний блокнот і карту з географією виїздів, я здивувався, бо майже вся Україна була «червоною». З нею багатьох солдатів і офіцерів пов'язували не тільки колишні місця проживання, а й бойове армійське минуле. У цьому ми переконалися, коли за дорученням уряду вручали ветеранам війни медалі за визволення Києва й України від фашистських загарбників.

Посольство прагнуло допомагати українській громаді бути солідарною й об'єднаною у вирішенні спільних справ на засадах загальнолюдських цінностей і національних традицій. Ми не підтримували жодних розколів. З цією метою постійно співпрацювали з товариством «Дніпро» на чолі з художником Георгієм Крутим і членами однойменного ансамблю. У разі необхідності для репетицій цього колективу надавався посольський зал та інші приміщення. Теж саме можна сказати й про акторів ризьких театрів, які в силу обставин опинилися поза творчими колективами. Нам вдалося згуртувати їх і створити своєрідну оперну студію при Посольстві України під художнім керівництвом Неллі Воног-Шевченко. У мене збереглася навіть її візитівка з таким унікальним титулом колишньої солістки Ризької опери. Усе це, природ-

но, вимагало певних зусиль, проте дуже допомагало нам в організації камерних і масових культурно-інформаційних заходів. На якомусь етапі підключилася й чудова піаністка з юнацьким колективом скрипалів «Віртуози Риги» Людмила Піесе. Шкода тільки, що для заохочення цих митців матеріально ми мали мінімальні можливості.

Культурно-просвітницьке товариство «Дніпро» в самому імені своєму, гордому й шляхетному, несло потужний, зобов'язуючий заряд консолідації українства. Воно входило в керовану відомим інтелектуалом професором Раффі Хараджаняном Асоціацію національно-культурних організацій Латвії, і ми вважали, що за всіма ознаками – формою та змістом завдань – було природним союзником посольства. Певні тертя в його роботі, як і одвічну українську ситуацію, коли кожен хоче бути гетьманом, тенденції «гілкування» чи «бруньковання» вважали справою громади та внутрішньої культури обраних нею членів правління.

З особливою теплотою згадую Ризьку українську школу, якій допомагали (наприклад, комп'ютерний клас від МЗС) і за яку дуже переживали. Бо це унікальний освітній заклад, у якому поза родиною маленькі різномовні українці вчаться любові до своєї країни, Вітчизни своїх батьків і дідусів, навчаються майбутньому, оволодівають наукою європейської інтеграції. Це – своєрідна освітня лабораторія. На власному досвіді бачимо, як часом важко дорослим поєднати в собі інтереси двох країн – етнічної

та прибраної батьківщини. Задача з простим запитанням: «перша» чи «друга»? – іноді є непосильною для розв'язання. Бо ж ідеться про обидві. Щоб досягти гармонії, за цих обставин найкраще розпочинати з дитинства. Тому школа стала однією з опорних застав нашої співпраці з прицілом на перспективу. Пригадую, як із її невтомним директором Лідією Кравченко обстоювали державний статус школи, єдиної такої на теренах колишнього Радянського Союзу. Як ходили по старих ризьких клубах, фабриках, заводах у пошуках приміщення, як, зрештою, порозумілися з мерією міста та попри шовіністичні нападки Лужкова, заручившись рішучою позицією президента Гунтіса Улманіса, вирішили питання. Не забула й Лідія Олександрівна, тепер уже кавалер високих українських нагород. Нещодавно в Києві, на парламентських слуханнях у Верховній Раді України, у присутності рижан Віктора Стефановича й Анатолія Скальського, привселюдно згадала наші зусилля добрим словом. Мовляв, школа не має ордена, але ми виготовили спеціальний срібний знак, і я хочу вручити його з вдячністю за підтримку першому керівникові Посольства України.

Зрозуміло, що в роботі з громадськістю ми не шукали якоїсь особливої вигоди, але було б несправедливо не сказати, що дуже часто отримували суттєву допомогу і в процесі будівництва й облаштування посольства, і у вирішенні різноманітних поточних справ, забезпечення на відповідному рівні прийомів, виставок тощо. Поради Богдана Верцешука, наприклад, щодо контактів із потрібними спеціалістами, вибору будматеріалів і оптимальних фарбників, були іноді на вагу золота. Так само важливими для нас були подаровані або продані зі знижкою меблі, світильники, телерадіоапаратура, отримані під чесне слово художні картини. Без такої допомоги ми змушені були б приймати свого президента в порожніх стінах. Серед численних друзів посольства міг би назвати, окрім згаданих, багатьох вихідців з України, так само, як і ділових людей, начебто далеких від неї. З підприємливою Людмилою Клименко вдалося навіть реалізувати одну з екзотичних кулінарних ідей. Неподалік посольства, на затишній вулиці Алунана, у квітні 1996 р. відкрито кав'ярню «Дніпро». Невдовзі тут з'явилися популярні українські вареники та борщі. А те, що вхід у «смачну» установу означений синьо-жовтим вимпелом, було приводом для обміну жартами з послом Андреасом Адалом, дипломатичне представництво якого розмістилося навпроти під синьо-жовтим прапором Королівства Швеція. Він, як і багато хто, схвалював появу такого земляцького клубу в Ризі.

Шкодую, що не все, про що вели розмови з друзями, вдалося реалізувати, хоч виникали вони не на пустому місці. У багатьох випадках потрібна була суттєва моральна й матеріальна допомога центру. Але вже тоді відчувалося, що ейфорія перших років незалежності швидко розвіюється, ідейність пливе за легкими грошима, пробуджується, за Марксом, смак первісного накопичення капіталу, і знаходити серед чиновництва ентузіастів щось переймати, щось упроваджувати ставало все важче.

Працівників іноземних посольств у всьому світі охоче запрошують на різноманітні інформаційні, культурно-мистецькі та інші заходи. Це завжди добра нагода для орієнтації в питаннях діяльності офіційних і громадських організацій, а також можливість установити та розширити потрібні знайомства. У відповідь на латвійську гостинність ми запрошували й творчі групи з України, щоб найширше ознайомити з досягненнями своєї національної культури. Розглядали таку практику як ефективний діалог

культур, через який прокладалися духовні стежки до стовпової дороги стабільних дружніх взаємин наших народів. Найпомітнішою подією в цьому плані вважаю відзначення в березні 1994 р. 180-річчя від дня народження українського генія Тараса Шевченка. Серед безлічі тодішніх заходів особливо виділив би велелюдний урочистий концерт, що відбувся в Ризькому театрі російської драми, приміщення якого люб'язно надав нам директор Едуард Цеховал. Мало сказати, що зал театру, балкон і всі проходи були заповнені вщерть. Численні шанувальники Великого Кобзаря тіснилися біля дверей і в коридорах. Проте всі були віддячені прекрасною програмою вечора.

Ще згадав би масштабну виставку творів народного декоративно-ужиткового мистецтва «Краса рукотворна» в ризькому Президентському палаці та Краєзнавчому музеї Вентспілса. Її ми організували спільно з колишнім Міністром культури, директором київського центру «Український дім» Ларисою Хоролець. Це – понад 150 експонатів кінця XIX-XX століть: вишивка, килимарство, холодне скло, художні вироби з дерева, шкіри, шедеври народного малярства.

Подібні культурно-мистецькі заходи і задумувалися, і сприймались як свято національної культури, як розповідь про здобутки народу в інтелектуально-духовній сфері життя та державотворення. У нашій історії, однак, не одні лише святкування. У ній було чимало сумних і трагічних подій, які потребували гласності.

Отримую якось запрошення на молебень у пам'ять убієнних перед Білим домом у Москві. Опісля запитав отця Амвросія (ми вже були знайомі), чому не було відправи в пам'ять жертв жахливого голодомору в Україні в 1932-33 роках? А він подивився на мене ясним своїм поглядом і якось по-дитячому щиро мовив: «А ви знаєте, ніхто не підказав. Та я й не дуже обізнаний. Допоможіть». Це було, якщо не помиляюсь, у вівторок. Сергій Васильєв підготував і передав отцеві добірку матеріалів. А вже в четвер у центрі Риги, в Христоріздвяному соборі, устами настоятеля храму Амвросія українською мовою в супроводі церковного хору було віддано посильну скорботну данину безвинним мільйонам наших співгромадян, убієнних голодом. Серед яких, на жаль, був і мій однорічний молодший брат.

Бути першим – це не стільки почесно, скільки відповідально. Адже йшлося про закладання фундаменту відносин між двома країнами й народами на довготривалу перспективу. Отже, потрібно було відповідно формулювати та формувати наші завдання, створюючи доброзичливу атмосферу для їх здійснення. Серйозним позитивом і підґрунтям щодо цього був той історичний факт, що між Україною та Латвією не було будь-якого спадку минулого, що міг би розцінюватись як провина одного перед іншим. До того ж тоді ще звучали голоси, що міжнародна громадськість хотіла б бачити в незалежній Україні не тільки борця за власну самостійність, а й своєрідного гаранта незалежності й стабільності своїх малих сусідів, у тому числі й дружніх балтійських держав.

Історія своє слово з цього приводу сказала. Що ж до посольства, то ми фізично, юридично, культурно й політично успішно закріпилися на карті Латвії. Рівень цієї присутності часто засвідчувався активною зовнішньополітичною діяльністю самої країни перебування, інтерес до якої в той період був доволі відчутним. На практиці це давало щасливу нагоду бачити в роботі лідерів провідних держав світу, включно з Президентом США Білом Клінтоном, та осіб високого духовного сану, зокрема, римського Понтифіка Папи Івана Павла II, який пізніше відвідав і Україну. На протокольній зустрічі в Президентському палаці на мої слова: «Вас в Україні знають і шанують» відповідь Понтифіка була: «Дякую!» – українською мовою.

Практично повсюдно і в Латвії, і в Україні відзначалося, що рівень наших політичних міждержавних відносин і співробітництва в міжнародних організаціях на той час був доволі високим і динамічним. Ми відчували, що це схвалювалося й іноземним дипломатичним корпусом у Ризі. Дивно, що «стратеги» МЗС і Адміністрації Президента, повторюючи зрідка такі ж позитивні оцінки, чотири (!) роки протримали відносини з дружньою країною на рівні Тимчасового Повіреного. В офіційних колах Латвії не раз звертали на це увагу.

Проблемними залишалися згадані вже питання гуманітарного характеру, вдосконалення візової практики та економічний блок. Зовнішньоторговельний обмін обсягом нижче 150 млн. дол. із негативним балансом для України не міг нас задовольняти.

Опорою будь-якого дипломатичного представництва за кордоном є знання про його країну. Ми це усвідомлювали та всіляко нарощували свою інформаційну присутність. Зрештою напровесні 1994 р. вдалося організувати при посольстві перший у системі наших зарубіжних установ Інформаційно-культурний центр. За тих умов, коли ми навіть поняття не мали про Інтернет, це був унікальний проект. Суть його зводилася, серед іншого,

до того, щоб давати латвійському населенню, у тому числі й десяткам тисяч місцевих українців, системну, послідовну й оперативну інформацію про Україну за певною схемою: українська сторінка в газеті «Ригас балсс» – українська передача на латвійському радіо – українська рубрика в газеті «Діена» – український сюжет на латвійському телебаченні. Тобто практично через день, іноді з анонсуванням наступного виступу, зацікавлений і не обов'язково зацікавлений читач-слухач-глядач міг щось дізнатися про нашу Вітчизну. Називався й телефон, по якому можна було отримати необхідну інформацію, або матеріали – у відкритій для вільного відвідування кімнаті поруч із консульським відділом (за рекомендацією Управління зовнішньої політики Адміністрації Президента України цей досвід було узагальнено для застосування в інших посольствах). Крім того, як звичайно, оформлялися відповідні стенди, розсилалися різномовні прес-релізи, проводилися прес-конференції, Дні України, давалися інтерв'ю – усе те, що роблять у будь-якому дипломатичному представництві.

Найважливіше, що це здійснювалося в тісній професійній співпраці з провідними журналістами. У мене не було проблеми вийти в латвійський радіо- чи телеефір із роз'ясненням нашої позиції з тих чи інших питань внутрішньої та зовнішньої політики України чи конкретної діяльності посольства. Певні дискусійні труднощі виникали з деякими російськомовними друкованими виданнями. Навіть тоді, коли йшлося про журналістів українців. Скажімо, Володимир Стешенко та Наталя Лебедєва чимало зробили для висвітлення (по суті – популяризації) нашої роботи, але водночас були дуже жорсткими, якщо йшлося про наші розбіжності з позицією Росії. І це теж було реальністю. Траплялися також випадки використання преси з провокаційною, антиукраїнською метою, які доводилося коментувати або опротестовувати. Не без того... Але в цілому всі ці контакти оцінюю позитивно, як сприятливі для нашої зовнішньополітичної діяльності.

Як би там не було, а на пам'ять про першу дипломатичну місію України в розкішному районі Риги залишився належно облаштований, технічно оснащений і прийнятий державною комісією посольський комплекс із виведеними на дві вулиці, але зручно з'єднаними між собою представницькими та консульськими приміщеннями, інформаційно-культурним центром, гаражем із відповідним парком автомобілів. Усе це приємно і, безумовно, важливо.

Однак головним для нас усі чотири роки було, звичайно ж, ефективне політичне забезпечення багатогалузевих національних інтересів України на терені Латвійської Республіки, налагодження та розвиток взаємовигідного співробітництва між нашими країнами та народами. З цією метою відбувся обмін візитами президентів, міністрів закордонних справ, керівників інших міністерств і відомств, приїзди парламентських делегацій, у тому числі й на чолі з головою Верховної Ради України. Поступово напрацьовано договірно-правову базу з різних сфер двосторонніх відносин, зокрема 29 діючих на той час документів, що пройшли всі внутрішньодержавні та міждержавні процедури, та ще 15, які перебували в роботі. Чинні – це передусім засадничі договори про дружбу та співробітництво, про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних, трудових і кримінальних справах. Це також низка міжурядових угод з питань торговельно-економічного співробітництва, взаємного захисту інвестицій, трудової діяльності та соціального захисту осіб, які постійно проживають в Україні та Латвії і працюють на території обох держав, взаємної допомоги в митних питаннях, про співробітництво в галузі науки та культури, міжнародні аспекти транспортного сполучення – повітряного, автомобільного, морського. Особливе значення для фізичних і юридичних осіб мала міжурядова конвенція про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і майно. Серед міжвідомчих угод відзначив би питання співпраці МЗС (загальні та у сфері інформації), МВС (щодо боротьби з організованою злочинністю, передачі та перевезення осіб, узятих під варту) і Міноборони (військове співробітництво). Окремими угодами врегульовано питання поштових грошових переказів і міжбанківських розрахунків.

У рамках однієї з угод було вирішено питання про купівлю комплексу посольських споруд і безкоштовну оренду земельної ділянки для потреб дипломатичного представництва на правах взаємності. Згодом від імені уряду було підписано й акт про закріплення за Україною першої в нашій історії власності в Латвійській Республіці.

Зразу ж після цього мені повідомили, що час повертатися додому.

Період становлення завершився.

Фото – з архіву автора.